

nem felel meg az évszaknak, az ember nem is hinné, hogy ilyen közel a húsvét; úgy látszik, visszatér a tél”, ezek a szavak hirtelen tavaszias érzéssel árasztottak el, újra előtűnt az a dallam, amely az előző évben elbűvölte ugyanezeket a heteket, amikre ezek a mostaniak mintha emlékeztettek volna; ha ennek zenei megfelelőjét keresném, azt mondanám, megvolt benne D'Indy *Fervaal*jából a lábadozás és a rózsák témájának gyöngéd, balsamos, törékeny finomsága. – A nevekbe vetített álmok érintetlenek maradnak, míg légmentesen zárva őrizzük a neveket, ameddig nem utazunk; de mihelyst felnyitjuk őket, hacsak résnyire is, mihelyst megérkezünk a városba, az első elhaladó villamos elszágul, és emléke örökre elválaszthatatlan marad a Santa Maria Novella homlokzatától.

Előző évben az volt a gyanúm, hogy húsvét napja nem különbözik a többitől, nem is tudja, hogy húsvétnek hívják, és a fújdogáló szélben felismerni véltem a hajdani napok már korábról ismerős édességét, változatlan anyagát, megszokott nedvességét, tudatlan cseppfolyósságát. De nem tudtam meggátolni, hogy húsvét hete az előző évben fogant terv emlékétől ne szívjon magába valami firenzei jelleget, és Firenze valami húsvétit. Húsvét hete még távol volt, de az előttem elterülő napok sorából a szent napok világosabban emelkedtek ki, mintha egy napsugár vetülne rájuk, akár egy távoli falu házai, melyeket azért pillantunk meg, mert a fény-árnyék tükröződése kiemeli őket; a nap minden fényét magukban őrzik. Mint egy breton falu, mely időnként kikapaszkodik az őt elnyelő szakadékból, Firenze újjászületett számomra. Mindenki sajnálkozott a rossz idő, a hideg miatt, de nekem a lábadozás bágyadságában hunyorgnom és mosolyognom kellett, mert Fiesole mezőin minden bizonytalán áradt a napsütés. Nemcsak a harangok érkeztek Rómából, maga Itália jött el. Hűsége kezemből nem hiányzott a virág, hogy megtiszteljem a meg nem tett utazás évfordulóját. Mert mióta újra hidegre váltott az idő a boulevard gesztenyéi és platánfái körül, a levegő jeges fürdőjében, mint egy tiszta vízzel telt kehelyben, kinyíltak a Ponte Vecchio fehér és sárga nárciszai, jácintjai és kökörösínjei.

1913

Szentkuthy Miklós

CSODA ÉS JÁTÉKOSSÁG AZ ANGOL IRODALOMBAN

Van egy régi könyv, Chesterton írta: WHAT'S WRONG WITH THE WORLD – magyarra szépen és finoman így fordítanám: MITŐL BÜDÖS A VILÁG? Ezt abban az időben írta, mikor még olyan csodái és játékaik voltak Európának, mint hogy legyen-e választójoguk a nőknek vagy sem, és ezzel kapcsolatban a nő hivatását a saját otthonában olyan ragyogó paradicsomdár-színekkel festi le, hogy ezt már nemcsak a nőkre, hanem minden *költőre* kell értenünk. Költészetnek, *angol* költészetnek és játékkal-csodákkal átítatott költészetnek ilyen pompás meghatározását aligha olvashatjuk másutt. Hall-

gassuk csak meg: „*Vigan dadogni az emberek és angyalok nyelvén, belepancsolni a félelmetes tudományokba, szemfényvesztőn kóklерkedni piramisokkal és oszlopokkal, úgy rugdosni a mindenség planétáit, mint a labdát: ez az az ősi vakmerőség és fölünyes közöny, amelyet az emberi léleknek, akárcsak egy zsonglőrnek a narancshajigálás tudományát mindörökre meg kell tartania. Ez az a táncoló bolondéria, amit egyébként egészségnek nevezünk.*”

Aranyszájú Szent Jánosok vagy mézes ajkú egyházdoktorok nem voltak aranyosabbak és mézesebbek, mint Chesterton itt a költészet lényegét illetően. A költő (mint a lélek általában) szabad. Igen! Nem az ember van a szombatért, hanem a szombat az emberért – a Biblia így határozza meg a költészet szent és létfenntartó belső anarchiáját. Ha jámbor kispolgárokkal nézek – ahogy ők szokták mondani: „olyan futurista” – képeket, amelyeken a levelek kékek, a gitár nyakát nem lehet megkülönböztetni Vénusz ikrájától, és ők kérdően néznek rám: „hát ennek mi az értelme?”, ezt szoktam válaszolni: a szabadság az értelme. Azt csinálom a világból, amit akarok, én vagyok az úr a csárdában, nem a flaskó. Ha én akarom, a jegenyefából perccé lesz és a lábtörlőből arkangyal. Kinek mi köze hozzá? Szabad vagyok, játszani akarok, minden ösztönöm erre hajt. Ki nem festett cilindert még halálfejre? Ki nem rajzolt bajuszt a fogkrém-reklámok isteni mosolyú hölgyeire? Ott kezdődött a költészet: csak nem tisztelni a tárgyakat, tényeket, embereket, csináljunk velük, amit akarunk.

Az otthont, a gyermeket, a nőt éppen ezért szereti Chesterton és általában az angol, mert ezek a felelőtlenül bolondozó szabadság, tehát a telivér költészet melegágyai. Érdekes ez, nem? A *children's corner*, a gyerekkuckó idilli melege és James Joyce örült halandzsái épp ezért ikertestvérek lesznek: édes otthon és Olympusokat le „i-á”-zó anarchia egy tőről hajtanak, és soha ellentétbe nem kerülhetnek. De pukkadásig tobzódó szabadságösztönünkön kívül (melynek szemében semmi nagyképűség se szent, de minden gyermekies és szerény dolog szent a világon), van más oka is az angol játékos irodalom óriási virágerdejének. Az angol ugyanis gyanakvó, kiábrándult és kételkedő, tudja jól, hogy ez a világ (hogy ismét a Chesterton-címet fogjam fülön) valahonnan elfojthatatlanul bűdös: oka, célja valószínűleg soha fel nem ismerhető. Vagyis akkor a *bolond* az okos, mert ő legalább olyan, mint a világ, és fordítva; az *okos* – vagy inkább álokos – nagyon rossz sziluettet vág magának ebben a farsangoló, holdkóros menházban, *nem* idevaló, hiszen úgy látszik, az istenek, a bogarak, a történelmek és a felhők *nem* okosak, tehát? „Okos úr, pá-pá, jó éjtszakát.”

A modern angol irodalom nagy lélektani regényei egyáltalán nem klinikai elemzésekből, keserves és beteg öntépelődésből születtek. Tragédia, nyomorékság, tudomány értelmetlen forrásait elkerülik (azt se tudták, hogy vannak): a lélek számukra nem erkölcs és nemiség, ösztön és kényszer, öntudat és tudatalatti borzalmas jelentőségű harcának ünnepélyes színpada. Egyáltalán minden „mélylélektanra” úgy néznek, mint a bábák és az úgynevezett tudósok babonáira: ahol azok „komplexek”-ről beszélnek, ők viccet látnak, ahol a „mély-én” vagy a „fél-én” bonyolultságai ágálnak, ők egy vörös szemű mókust látnak, amint egy bogáncsgombócot dug az angol király fülébe. Milyen érdekes tanulmányt lehetne írni arról, hogy milyen úton és indítékokból jutott el a lélek titkaihoz például az öreg Freud doktor és vele szemben az angol regénybohócok és versakrobaták kacagó serege.

Lehetetlen észre nem venni, hogy az angolok egyik nemzeti műfaja, a detektívregény is a játékos-fantasztikus világ része. A költőt halál, szerelem, pénz, igazság dolgai izgatják, de a germánoknál ebből szakáll nő, vallás lesz, nehézkes rágódás. Itt ez is csillogó tündérgert: misztérium és humor és körüti szenzáció.

Éppen ezért talán a legszebb játékos regény Chestertoné: DON QUIJOTE VISSZATÉR. Miért? Mert ez az egész költészet, minden szerelem és minden politika, minden virágzó csillag és minden bájos örült szabadságának és jogainak hitvédelme. Egy tudós vagy prédikáló védelem nem érne semmit: hatásos érv nincs semmi érdekében, más van, tudniillik ragadós kacagás. Chesterton maga is olyan volt, mint egy csodalény a tündérek játékboltjából: tízhektós söröshordó, a hangja meg mint a hamis tücsökcipelés.

Ebben a regényében mit ciripel a gumidiszno? Egy előkelő társaság műkedvelő színelőadást rendez, melynek főszerepébe (Oroszlánszívű Richárd) az utolsó percben a kastély csöndes hülyéje, egy világtól elrugaszkodott könyvmoly ugrik be. Mi történik? Szerepét váratlanul jobban játssza, mint akármelyik dollársztár – ami azonban itt nem is annyira érdekes. A nagy móka a darab után kezdődik. A bolond papiruszkukac ugyanis egyáltalán nem veti le többé maskaráját. Nem ő! Sőt a mai ruhákat nevezi maskaráknak, nagy fenekű „tudományunkkal” azt teszi, amit valóban megérdemel, és amit egy okos cirkuszpávián is csinálna: nagyot üt erre a buta dobra egy fakanállal: ez kell neki! A társadalomtudósok, lélekrágó pszichológus hernyók, nagyszájú népbolondítók, parókás lordok és a szerelem zöldfülű (mert erőtlen) elemzői sem járnak ám jobban: ez a hórihorgas, álarcosbálból itt ragadt bolond a költészet archimedesi pontjáról kifordítja az akkori Angliát és az egész világot költőietlen és éppen ezért hazug sarkaiból. Érdekes, a költészet azonban itt nem hisztériás ködfalás, nem a „kancsal egék” világa – ellenkezőleg: izés, mint a vajás kenyér, egyszerű, mint egy bögre víz. A tündérek, az igaziak, jobban szeretik a lekvárt, mint a szívárványfelfűjtat!

Ez a csoda: a bolondok, a költők, a szépség egészséges anarchistái az egyszerűséget tanítják. A világ száraz, józan vakondjai bezzeg bonyolultak, mert elszakadtak az élet egészséges ősforrásától: néptől, gyermektől, kutyától, ahol képzelet van és egészség, kacagás és szabadság. Nem úgy van minden, ahogy látszik! Egy homályos zug még homályosabb félkegyelműje nagyobb okosságot hozhat a világnak, mint a világ legbölcsebb katedrása tizezer lábjegyzettel. És: már Shakespeare SZENTIVÁNÉJI ALOM-jában is a tündérek szeretik legjobban a szegényeket és egyszerű földi halandókat. Titánia és Oberon, a bukfencező erdei nimfák, ha úgy tetszik: mindig „szociálisabbak” voltak, mint a „nép-tan” huszonöt dioptriás, statisztikátáblázatos hangyászai. A torzonborz realista regényírók csak jajgattak, vagy – ami ráadásul aljas is – (művészileg) élvezték a nyomor sötét színeit.

Dickens? Chesterton? Shakespeare? Mosolyukkal segítettek rajtuk, és közel hozták őket hozzánk. Jézus is számaron jött, a lovat nagyképű császároknak, lovagoknak és útonállóknak hagyta!

Lélektan a divat? Ez kell szalonnak, színháznak, áruháznak egyaránt? Nohát akkor „Ludas Matyi megmagyarázza”: a humoros Michael Arlen például Ő, DRÁGA POFÁK című trefás elbeszéléssorozatában, éppen meg zsonglőr, és a tótágashoz is ért, jobb lélekismerő, mint akármelyik elemzészkatyúba süppedt európai kollégája. A napsugár jobban megtalálja a sűrű lombokon át az erdömély titkait, mint az álomkóros csigák meg vaksi hernyók.

A bolondos-szép költészetben az is nagyszerű, hogy önkéntelenül jó és okos is. A tündér és a gyermek elcsodálkozik egy tejeskannán a sarokban, lángra gyúl egy divatjarmúlt kétkerekű kocsi árnyékán: csak az érti meg a világ nagy törvényeit és az egyszerű emberek örök fenségét, aki ilyen szemmel lát. A költészet nyomán fakad a jóság. Mindent összevéve: a bús képű lovag szélmalomharcából születik minden érték, nem a

hivatásos értéktermelők meddő szellemi trösztjéből. A költészet egészséget és boldogságot jelent, szörnyű nagy állati potenciát arra, hogy egy pohár borbán vagy a szegény ember levesében szeresse az Istent, értve Istenen azt, amit éppen akar. *Játék* oldja meg betegség és nyomor, bölcsélet és nemiség túlságosan felfújta problémáit. A szakszerűség Don Quijote vakmerő és csökönys hóbortja nélkül hullaszagú műkedvelés marad. Csak cigánykerekezés közben szabadulhatunk meg minden, de minden előítélettel, vagyis amikor a dolgok maguk maradnak meg csupán, mert a bolond táncban lehullanak – és csak ebben hullanak le! – a merev dogmák pokolian felesleges álarcai. Középkor vagy újkor? Isten vagy ördög? Király vagy kukta? Test vagy lélek? Szegény vagy gazdag? Holdkóros vagy kofa? Szabad szerelem vagy önkínzás? – Ezek csak nevek és szerepek, *egy* a fontos: boldog vagy-e tőle, és tudsz-e mást boldogítani vele?

Ha van könyv, amelynek első sora: „*Kezdetben vala az Ige*”, úgy az angol játékos regényről való tereferének így kellene indulnia: „*Kezdetben vala a halandzsa.*” Ez a halandzsa pedig a „*kacagó matematikusnak*” (olyan, mint egy fogadó cégérel), Lewis Carrollnak az ALICE CSODAORSZÁGBAN című könyve, erős a meggyőződésem, hogy magyarul legalább olyan mulatságos, mint az eredetiben. Egy angol kislány álma a padon, egy nyári délután: ez Shakespeare világa, vagy ha tetszik a század eleji pesti Múzeumkert világa. A kis Alice – hiszik, nem hiszik – ősanja vagy előképe, de mindenesetre legfelsőbb rokona az Emily Brontë- vagy Virginia Woolf-féle angol írónőknek, sőt Woolf Orlando-figurája le nem tagadhatja, hogy Alice első unokatestvére.

Alice is meg ezek az angol költőnők is *józanok*, mint egy darab bífstek, és *holdkórosak*, mint maga a Hold. A kislány nem csodálkozik semmin, csak tréfásnak talál mindent. Egész biztos, ha ő látná meg az Utolsó Ítélet túlvilági jelenéseit, tapsikolva azt mondaná, hogy „funny, ejnye, de jó hecc az egész!”. Milyen pórul járt képe van a világ minden romantikus lírájának, a maga fenségesen túrhetetlen mélabújával, amellet, ahogy Alice (bizonyára orra hegyére illesztett mutatóujjal) elmélkedik azon, hogy mi is történik a gyertyalánggal azután, hogy elfújták? Az egész „halálcécó”, minden filozófia, a „problémázó” tudomány itt is megkapja a fricskát, amit érdemel: ezen jelenet után többé nem imponálhat a tépelődők serege, legföljebb mint bohózati statiszták szerepelhetnek.

Ha a Múzsák egyszer unalmukban tartanának egy irodalmi végítéletet, egészen bizonyos, hogy a FAUST nagy Walpurgis-éjszakai megbuknának a Tengeri Herkentyű és a Griffmadár tengerparti táncprodukciói mellett. Minél kacagtatóbb, annál mélyértelműbb, minél hebehurgyább, annál filozofikusabb! Milyen egészséges ez a bolondokkal bolondozó kis álomtündér: milyen falusi jó izzel tudja odamondani, hogy „*ez hülyeség*”, „*az meg mafláság*”, „*ezért egy alapos pofon jár*”. Gyakran meg csak az lehet a véleménye, hogy „*hát az argyelusát!*”.

Milyen túlzott (és így végleg céljavesztett) a modern lélektan (önrágók és áltudományos felfújta e kedvenc találkahelye), ha egyszer hallottuk Alice monológiáját a Nyuszi barlangjában, ahol arról elmélkedik ez a szösze tacsó, hogy ő tulajdonképpen két személy, hogy *semmi* is, meg *akárki* is. A kontinens ideggyógyászai vagy regényírói sem mondtak többet... csak naiv ünnepélyességgel, a gyengék szokásos túlzottságával és ködösítő bőbeszédűségével. Humortalan pszichológia egyenlő: rossz pszichológia!

Alice egyszer részt vesz egy borzalmas, nagy jelentőségű tárgyaláson, ahol részben bizonyos tőrös lepényekről, részben se füle, se farka versekről, úgyszintén fehér rózsák vörösre pingálásáról és más ilyen kozmikus horderejű dolgokról van szó. Itt jegyzi

meg, hogy mellette „*két állat-ügyvéd ült*”, tudniillik nem gorombaságból, hanem mert ott, a Wonderlandban *mindenki állat*. Állat és bolond. (És itt a földön? – az a gyanúm, ezt sugallja Lewis Carroll – szintén mindenki állat és bolond). Az ilyesmihez pedig humoron kívül semmivel nem lehet hozzányúlni. Vagyunk egypáran, akik a csattanó nélküli vicceket (ma már vagy tegnap ezek készítésével egész iparág foglalkozott) jobban szeretjük, mint a csattanókat. Miért? Mert az egész élet lapos céltalanságának, a vaksi „fejjel a falnak” groteszk kifejezése. Egészséges kuncogás van bennük minden önelégült szellemi működés felett. Az Alice-könyv párbeszédei hemzsegnak a vízfejű, nagy-fenek-kerítés ilyenfajta kikacagásától. Alice még nagy butincs, de épp ezért okosabb, mint a királyok és bölcsek, a prédikáló szülők meg a problémáinycenc álköltők: hiszen a világ buta, akárhogy forgatjuk is, a gyerekek és pipáló hernyók, részeg kefekötők és április bolondjai (micsoda shakespeare-i figurák): ezek itt a kompetensek, kérem!

Mikor Alice a tajtékipás kukacnak egy ismert költemény sorait összevissza keverve szavalja el, így színe-fonákja összekuszálódott, ez pontosabb tükre lett a valóságnak, és ennél nagyobb *értelmi* izgalom nem létezik. Azonkívül hahotázhatunk vagy egy fél órát is egyfolytában rajta – ennél viszont nagyobb *boldogság* nem létezik a földön.

Még Virginia Woolf szenvedélyes-kiábrándult viszonya az irodalomhoz sem olyan szivárványosan bonyolult, mint a kis taknyos Alice-é, amikor *könyve* megírását latolgatja a dekadensen túlérzékeny Fakutyák és parókás Varangyok között.

A szentivánéji játékszellem vagy a moziban látott HÓFEHÉRKE ÉS A HÉT TÖRPE groteszk-csókos fantáziája nélkül nem lehetett volna szerelemről és történelemről, költészetről és igazságról olyan végtelenül gazdag és kielégítő könyvet írni, mint Virginia Woolf ORLANDÓ-ja. Blake szerint: „*Excesses lead to the Gate of Truth*”, a túlzások vezetnek az igazság kapujához – ez igaz, de az életben mindig van egy másik igazság is, jelen esetben: „*a játék a Paradicsom kulcsa*”. Orlando, a hős és Virginia, a szerző, persze ugyanaz. Hol nő, hol férfi, nemcsak ő, hanem a regény sok más figurája is. A mitológia megszállott úgynevezett kutatói, a lélektan és élettan úgynevezett szaktudósai a zsenik kétneműségéről sok mulatságos dolgot állítottak, tagadhatatlan, de ilyen *szépet és igazat* a nemek kérdéséről, jelentéktelenségéről és így felcserélhetőségéről csak a játékos költő (vagy költőnő) mondhatott. Egész Európa túlérzékenysége, kiábrándultsága, mégis (ez a lényeg:) kiirthatatlan szenvedélyessége és, hogy úgy mondjam, ábrándozóképesége van együtt a könyvben.

Erzsébet királynő arcképe? Titokzatos démon, de rossz szagú vénasszony is, jobb keze a legszebb költői kép, modorával viszont egy burleszk olcsó hisztérikája. Ezt tudomány, ezt egyoldalú bírálat vagy egyoldalú eszményítés, a régimódi politikai történetírásról nem is beszélve, *nem érti*: ezt csak a táncoló, a humoros költőnő *tudja*. Milyen finoman (állandóan naivitást és tekintélytiszteletet mimelve) gúnyolja a történettudósok otromba értetlenségét egy-egy kor lényegét illetően, arról nem is beszélve, hogy a korokat is igen buta megkülönböztetéseknek tartja. A csillagok közönye és végtelensége alatt oly mindegy, hogy Erzsébet vagy Viktória korában élsz, hogy isten vagy-e vagy hordár, nő-e vagy férfi, herceg vagy cigány, középkori krónikás vagy ultramodern lélekbölcslő! Minden kor kiábrándítóan hülye és a leghihetőbben *szép!*

Orlando szerelme egy orosz nő, életének pár évét mint *konstantinápolyi* követ tölti, majd *cigányok* közé keveredik: ime, Alice Tündérországbán. Mindez a sok állatkerti furcsaság csak arra való, hogy a *lét* örökre rendelt állatkertjére hívja fel a figyelmet gyöngéd gorombasággal.

Woolf milyen fölényes (mint az ökörnyal a vaksi tölgyfával) az irodalomtörténettel, az írók lelkivilágával és a saját módszerével szemben. Tudja, hogy Shakespeare *nemcsak* a szellem istene, hanem névtelen paprikajancsi is, a vurstli legutolsó bódéjában, hogy a XVIII. század állítólag szellemes démonai tele vannak a test és a lélek minden nyomorékságával, hogy a lángésznek is kilencven százalékat (a játékos Virginia szereti a pontos számokat, mert van-e jobb vicc, mint egy pontos szám ebben a kiszámíthatatlan világban?), szóval a lángész élete javát a legbutább *kicsinyességek* és közönséges mindennapok töltik ki. De minél jobban megvet, annál részvevőbb is, és minél megértőbb, annál inkább távolodó. Ezért játékos, ezért nagy.

Bemutat egy neveléses, közepes író. Mít jelent ez Virginiánál? Hogy az irodalom (és nincs más érdemes dolog a világon) még Hüvelyk Matyijaiban is őrzítő csoda, de a legnagyobb kultúr-Apollók is csak halálra ítélt csepürágók. A relativitáselmélet minden tudálékos bozontja, sallangja egy csapásra feleslegessé vált az ORLANDO megírása óta.

És a történelem? London utcáin a rikkancsok azt ordítják, hogy Anglia vagy talán a világ épp ma, eddig soha nem sejtett jelentőségű fordulópontra jutott (efféle kijelentésekkel egyébként a rikkancsok nincsenek is nagyon egyedül) – és mit lát Virginia–Orlando: az emberek füttyülnek az egészre, a sógornőjük mozijegye vagy a gyomorsavuk csökkenése érdekli őket. Persze a történelem vagy a politika kikacagása nem jelenti azt, hogy néha ne szeresse jobban elavult kastélyát, mint Proustot–Joyce-t egy rakáson. Mert gazdag játszhat. Mert játékos gazdag lett. *Költő*: vagyis egy játék csónakban több nyilik meg számára Istenből, mint a hatóságilag kiutalt teológiákból. Volt-e sikerültebb egyesülése se füle, se farka költészetnek és hamleti kiábrándultságnak, mint az a távirat, melyben Orlando összegezi – hogy úgy mondjam – „világnézetét”: „élet irodalom Greene utálatos *Rattigan Glanys*hoboo”. Itt a Greene a középszerű író, az utolsó szavak meg Virginia kitalált házi nyelve: ezek a nonszenszek illenek legpontosabban a valóságra.

Lehet, hogy udvariatlanul búcsúszom hallgatóimtól, de ha megtanultak a nagy játékosoktól egypár játékszabályt, azt hiszem, jobban fogunk együtt nevetni... szóval: mikor Alice (éppúgy, mint kedves hallgatóim közül nem is egy) azt mondja: bizony, ő jusst se szereti a bolondokat, a Fakutya így felel: „*Hiába nem szereted. Itt mindenki bolond. Én is bolond vagyok. Te is bolond vagy.*”

(A tanulmányt Szentkuthy Miklós 1946. január elején írta a Magyar Rádió kérésére, de az nem sugározta. A visszautasító levélben – többek között – ez olvasható: „Hallgatóközönségünk távolról sincsen még azon a szinten, hogy előadásod szárnyalását követni tudja, s erre a szempontra bizony figyelemmel kell lennünk... Miután a Rádiónak, különösen ma, elsősorban egy alsóbb fokú nevelő-célzata van, kénytelenek vagyunk ebben a formában előadásodat jobb időkre halasztani.” Az előadást Szentkuthy Miklós 1946 októberében a budapesti Szabadegyetemen olvasta fel, nyomtatásban itt jelenik meg először. – A szöveget Tompa Mária rendezte sajtó alá.)